การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดี และสร้างแผนที่ทางวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม

Creating Collaborative Networks to Elevate the Value of Dvaravati Culture and Develop a Cultural Map of Nakhon Pathom Province

วิรัตน์ ปิ่นแก้ว, วัลลี นวลหอม,
ลัทธสิทธิ์ ทวีสุข และ ดวงดาว รุ่งเจริญเกียรติ
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
Wirat Pinkaew, Wanlee Nuanhom,
Latthasit Taweesuk and Daungdao Rungchareankiat
Nakhon Pathom Rajabhat University, Thailand
Corresponding Author, E-mail:daungdao0120@gmail.com

****

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สร้างกลไกและเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ พัฒนา และสร้างสรรค์คุณค่าของทุนวัฒนธรรมทวารวดี และ 2) สร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี และสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี วิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ดังนี้ ระยะที่ 1 การสร้างกลไกและเครือข่ายความร่วมมือขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมทวารวดี ผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ จำนวน 67 คน โดยการเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนด เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา และระยะที่ 2 การสร้างแผนที่วัฒนธรรมและสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรมทวารวดี 2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญวัฒนธรรมทวารวดีของชุมชน 3) กลุ่มผู้นำทางสังคม จำนวน 60 คน โดยการเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนด และนักเรียนทดลองใช้สื่อการเรียนรู้ จำนวน 150 คน โดยการสุ่มแบบแบ่งชั้นแบบไม่เป็นสัดส่วน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบทดสอบ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ และคนในชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และสถิติ t-test แบบ Dependent Samples ที่นัยสำคัญระดับ .05

ผลการวิจัยพบว่า การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ประกอบด้วย ส่วนราชการจังหวัดนครปฐม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ ภาคการศึกษา พระพุทธศาสนา นักวิชาการ ประชาชน และผู้ผลิตสินค้าทางวัฒนธรรม โดยกลไกความร่วมมือสรุปได้ 2 แนวทาง ดังนี้ 1. ความร่วมมือกับภาคีหน่วยงานมี 9 ประเด็น 2.กลไกและแนวปฏิบัติในการดำเนินการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมมี 4 ด้าน และการสร้างแผนที่

* วันที่รับบทความ: 10 สิงหาคม 2567; วันแก้ไขบทความ 15 กันยายน 2567; วันตอบรับบทความ: 17 กันยายน 2567
Received: 10 August 2024; Revised: 15 September 2024; Accepted: 17 September 2024

วัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม ประกอบด้วย 1) ทุนทางวัฒนธรรมทวารวดี 30 ทุน 2) ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา 20 ทุน จำแนกเป็น 10 หมวดหมู่ และผลการทดลองใช้สื่อ พบว่า นักเรียนมีความรู้หลังเรียนสูงกว่าก่อนการเรียนรู้จากสื่อวัฒนธรรมทวารวดี อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

คำสำคัญ: การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ; ทุนวัฒนธรรมทวารวดี; แผนที่วัฒนธรรมทวารวดี; สื่อการเรียนรู้วัฒนธรรม

Abstract

This research article aims to: 1) establish mechanisms and cooperative networks to conserve, develop, and create value from the cultural capital of Dvaravati. 2) develop a cultural map of Dvaravati and learning media about Dvaravati in Nakhon Pathom province. The research methodology is a mixed-methods approach, divided into two phases: Phase 1: Establishing mechanisms and cooperative networks to drive Dvaravati cultural capital. Data were collected through interviews with 67 informants, selected purposively based on set criteria. Data collection tools included interview guides and network meeting agendas. Data were analyzed using content analysis. Phase 2: Developing a cultural map and learning media for Dvaravati in Nakhon Pathom. The sample groups included 1) Dvaravati cultural experts, 2) community Dvaravati cultural experts, and 3) 60 social leaders, selected purposively based on set criteria. 150 students were randomly sampled to trial the learning media. Data collection tools included interview guides, observation forms, and tests. Data were analyzed using triangulated content analysis, means, standard deviations, and Dependent Samples t-test statistics at the .05 level of significance

The findings showed that the cooperative network included government agencies, local administrative organizations, the business sector, the education sector, Buddhism, academics, the public, and cultural product producers. The cooperation mechanisms can be summarized in two approaches: Cooperation with partner agencies, covering 9 aspects, and Mechanisms and guidelines for driving cultural capital, and the creation of a Dvaravati cultural map of Nakhon Pathom Province in the studied community areas consists of 1) 30 Dvaravati cultural assets 2) 20 cultural and wisdom assets, categorized into 10 categories. The results of media testing found that students' knowledge after learning was significantly higher than before learning from Dvaravati cultural media at the statistical significance level of .05

Keywords: Creating Collaborative Networks; Dvaravati Cultural Capital; Dvaravati Cultural Map; Cultural Learning Media

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 - 2570) มองวัฒนธรรมเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ มุ่งเน้นไปที่ 1) การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพทางวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ ดังนี้ การส่งเสริมอัตลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์ สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี วัฒนธรรม และภาษาไทย ส่งเสริมให้คนไทยมีสำนึกรักและภูมิใจในวัฒนธรรมของตน 2) การส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ สนับสนุนการสร้างสรรค์ผลงานทางวัฒนธรรม ส่งเสริมศิลปินพื้นบ้าน และศิลปินร่วมสมัย 3) การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ มุ่งเน้นการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยวัฒนธรรม ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม พัฒนาสินค้าและบริการทางวัฒนธรรม 4) การส่งเสริมความเป็นไทย รักษาเอกลักษณ์ความเป็นไทย ส่งเสริมภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศบนเวทีโลก และ 5) การส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ส่งเสริมการเรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรม พัฒนาการศึกษาและการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม ทั้งนี้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 กำหนดกลยุทธ์และแนวทางการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ดังนี้ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และประชาชน ร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาวัฒนธรรม การพัฒนาระบบฐานข้อมูลทางวัฒนธรรม สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม พัฒนาศักยภาพของบุคลากรด้านวัฒนธรรม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2566)

นครปฐมเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ทั้งในทางการค้าข้ามคาบสมุทร เป็นศูนย์กลางการรับพุทธศาสนา และวัฒนธรรมที่เรียกว่า ทวารวดี โดยนครปฐมเป็นเมืองโบราณสำคัญแห่งหนึ่งในอารยธรรมทวารวดี ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานว่าน่าจะเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี หลักฐานที่สำคัญ อาทิ ศาสนสถานขนาดใหญ่ ธรรมจักร กวางหมอบ และหลักฐานทางโบราณคดีที่นักวิชาการตั้งข้อสมมติฐานเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดีคือ เหรียญเงินจารึก กล่าวถึง “ศรีทวารวตี ศวรปุณยะ (Sridvaravati s’varapunya)” แปลว่า บุญของพระราชาแห่งศรีทวารวดี โดยพบในเมืองนครปฐมโบราณเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นการยืนยันถึงอาณาจักรของกษัตริย์พระองค์หนึ่งชื่อว่า “ทวารวดี” ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เชื่อได้ว่าเมืองนครปฐมโบราณอาจเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี นอกจากนี้ยังพบศิลปกรรมทวารวดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา วิถีชีวิต โดยจะพบอยู่ในลักษณะของงานประติมากรรม สถาปัตยกรรม ข้าวของเครื่องใช้ และยังพบจารึกทางพุทธศาสนาและธรรมจักรมากที่สุดในประเทศไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของยุคสมัย

จากการศึกษาเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี สามารถสรุปขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา เป็นประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ

1. การเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีคูน้ำล้อมรอบและไม่มีคันดิน ซึ่งมีความแตกต่างจากเมืองโบราณสมัย ทวารวดีแห่งอื่น การที่ไม่มีคันดินอาจเป็นผลให้เรือจากภายนอกสามารถเดินทางเข้ามาภายในเมืองโบราณนครปฐมได้ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมการเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญในสมัยทวารวดี

2. การเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปกรรม นักวิชาการที่ศึกษาเมืองนครปฐมโบราณในสมัยทวารวดีให้ความสำคัญต่อการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปกรรม

จากความสำคัญดังกล่าวทำให้มีการศึกษาเรื่องราวของเมืองนครปฐมในสมัยทวารวดี ทั้งการสำรวจพื้นที่ทางกายภาพและทางโบราณคดีอย่างต่อเนื่อง นครปฐมนับเป็นเมืองศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์สมัยทวารวดีที่สมบูรณ์ และมีความต่อเนื่องในการใช้พื้นที่ทางพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน โดยวัดต่าง ๆ ในพื้นที่ยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสถานที่ทำกิจกรรมทางพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งวัฒนธรรมของชุมชน

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษาเมืองนครปฐมโบราณ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม โดยสร้างความร่วมมือกับชุมชนในพื้นที่ ด้วยการศึกษาทุนวัฒนธรรมทวารดีและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในพื้นที่ โดยได้ทำการศึกษาประเด็นปัญหาทุนวัฒนธรรมทวารวดี จัดประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่าของทวารวดีในจังหวัดนครปฐม จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคการศึกษาและภาคประชาชน พบว่า อารยธรรมทวารวดีนั้นยิ่งใหญ่มีความสำคัญต่อจังหวัดนครปฐม เป็นรากเหง้าของจังหวัดและเป็นต้นกำเนิดทางศาสนาและศิลปกรรม แต่ในความยิ่งใหญ่นั้นการรับรู้ มีความรู้และเข้าใจหรือสนใจจากประชาชนเพียงบางกลุ่มที่สนใจ ในชุมชนรู้ถึงการมีอยู่ของทวารวดี แต่ไม่ทราบถึงการนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างไร และในสถาบันการศึกษาเนื้อหาของทวารวดีไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนมีเพียงเนื้อหาที่เพิ่มเข้าไปในรายวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งยังไม่เพียงพอต่อการเรียนรู้ความสำคัญของวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งที่มีแหล่งการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์อยู่ในพื้นที่ กลับไม่โดดเด่นหรือบางครั้งกลับถูกเพิกเฉยจากกลุ่มคนต่าง ๆ ในนครปฐม โดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากอดีตอย่างมาก แหล่งการเรียนรู้เหล่านี้จึงถูกละเลยและถูกมองข้ามในเรื่องการสืบสานและการอนุรักษ์ จะเห็นได้ว่าการสร้างความยั่งยืนทางทุนวัฒนธรรมทวารวดีจำเป็นต้องได้รับการกระตุ้นให้เห็นถึงความสำคัญ และการรับรู้ไปสู่ใจของคนในจังหวัดทุกภาคส่วน ควรมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอและการเข้าถึงของแหล่งการจัดการเรียนรู้ โดยอาจใช้เทคโนโลยีและสื่อการเรียนรู้ร่วมสมัย พัฒนาทุนวัฒนธรรมทวารดีให้กลายเป็นกระแสซอฟต์พาวเวอร์ (soft power) ซึ่งเป็นการขับเคลื่อนที่มีอิทธิพลต่อสังคม เพื่อนำไปสู่การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างกลไกและหน่วยงานความร่วมมือในการอนุรักษ์ พัฒนา และสร้างสรรค์คุณค่าของทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม

2. เพื่อสร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี และสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้แบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทชุมชน ปัญหา ความต้องการในการอนุรักษ์ การพัฒนา และการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมในพื้นที่

ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ศึกษาบริบทชุมชน สภาพปัญหา และความต้องการ 2) สร้างเครือข่ายและกลไกความร่วมมือ

ขอบเขตด้านเนื้อหา 1) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทุนวัฒนธรรมทวารวดี การสร้างกลไกและหน่วยงานความร่วมมือ การสร้างแผนที่วัฒนธรรม และสื่อการเรียนรู้วัฒนธรรม และ 2) ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญส่วนราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจ การศึกษา พระพุทธศาสนา นักวิชาการ ประชาชน

ขอบเขตด้านกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ 1) ตัวแทนส่วนราชการ 2) ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3) ตัวแทนภาคธุรกิจ 4) ตัวแทนภาคการศึกษา 5) ตัวแทนพระพุทธศาสนา 6) ตัวแทนนักวิชาการ 7) ตัวแทนประชาชน และ 8) ตัวแทนเครือข่ายผู้ผลิตสินค้าทางวัฒนธรรม จำนวน 67 คน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) ตามเกณฑ์ที่กำหนด

ขั้นตอนของการวิจัย ประกอบด้วย

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาบริบทชุมชน สภาพปัญหา และความต้องการของชุมชนพื้นที่การศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยมีแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน ส่วนแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) แบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ 1) ข้อมูลทั่วไป 2) ปัญหาและความต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมทวารวดี และ 3) การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค ในพื้นที่วัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยนำแบบสัมภาษณ์ฯ ไปให้ผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของการใช้ภาษาและความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (content validity) โดยค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2565 – ธันวาคม 2565 และนำผลการศึกษาความคิดเห็นที่มีในลักษณะทิศทางเดียวกันมาสรุป

การวิเคราะห์ข้อมูล 1) วิเคราะห์ข้อมูลจาก ตำรา เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) 2) วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และตัวแทนของหน่วยงานทั้ง 8 กลุ่ม

ขั้นตอนที่ 2 สร้างเครือข่ายและกลไกความร่วมมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง โดยมีแนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่ม เพื่อหาประเด็นความร่วมมือกับเครือข่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในงานวิจัย โดยแบบสัมภาษณ์ แบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ 1) ข้อมูลทั่วไป 2) ทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม และ 3) การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค ในพื้นที่วัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยนำแบบสัมภาษณ์ฯ ไปให้ผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของการใช้ภาษาและความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (content validity) โดยค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 1.00

การเก็บรวบรวมข้อมูล การสร้างและบริหารเครือข่ายตามกระบวนการ ดังนี้ 1. พัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยกำหนดผู้ที่เกี่ยวข้องกับทุนวัฒนธรรมทวารวดี 2. จัดตั้งเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสร้างกลไกการบริหารจัดการทุนวัฒนธรรมทวารวดี ดังนี้ 1) จัดประชุมเครือข่าย 2) สำรวจและสอบถามเครือข่ายเพื่อระบุประเด็นความร่วมมือ 3) ลงนามความร่วมมือภาคีเครือข่าย 3.การดำเนินการและประเมินผล ดังนี้ 1) การพัฒนาความสัมพันธ์ 2) ติดตาม และ 3) ประเมินผล ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือ 8 กลุ่ม โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ 1) ภาคส่วนราชการ 2) ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3) ภาคธุรกิจ 4) ภาคการศึกษา 5) ภาคพระพุทธศาสนา 6) ภาคนักวิชาการ 7) ภาคประชาชน และ 8) ภาคเครือข่ายผู้ผลิตสินค้าทางวัฒนธรรม ในชุมชน 4 พื้นที่ จำนวน 67 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล 1) วิเคราะห์ข้อมูลจาก ตำรา เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อนำมาสร้างภาคีหน่วยงานและกลไกความร่วมมือ 2) วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ และตัวแทนของหน่วยงานทั้ง 8 กลุ่ม โดยวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อนำมาสร้างกลไกความร่วมมือ

ระยะที่ 2 การสร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี และสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม

ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ศึกษาลักษณะทุนวัฒนธรรมทวารวดี 2) วิเคราะห์ทุนวัฒนธรรมทวารวดี 4 พื้นที่การศึกษา 3) สร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี 4) สร้างสื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม

ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาที่ครอบคลุมการแบ่งประเภททุนวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และ ทุนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยมุ่งเน้นการอธิบายถึงทุนวัฒนธรรมจำแนกตามหมวดหมู่ อัตลักษณ์ ทุนวัฒนธรรมทวารวดี ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชน และกระบวนการจัดการด้านวัฒนธรรม ในประเด็นด้านแนวคิดนโยบาย รูปแบบการจัดการ วิธีการจัดการ และข้อเสนอจากผู้ให้ข้อมูลหลัก

ขอบเขตด้านกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม 2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมทวารวดีของชุมชน 3) กลุ่มผู้นำทางสังคมตามโครงสร้างหรือองค์ประกอบของชุมชน จำนวน 60 คน ซึ่งได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์ที่กำหนด และนักเรียนผู้ทดลองใช้สื่อการเรียนรู้ จำนวน 150 คน ซึ่งได้มาโดยการสุ่มแบบแบ่งชั้นแบบไม่เป็นสัดส่วน

ขอบเขตพื้นที่วิจัย พื้นที่วิจัยครั้งนี้ศึกษากับชุมชนใน 4 พื้นที่ศึกษา ได้แก่ 1) ชุมชนดอนยายหอม 2) ชุมชนธรรมศาลา 3) ชุมชนพระประโทณเจดีย์และไร่เกาะต้นสำโรง และ 4) ชุมชนรอบพระปฐมเจดีย์และวัดพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาลักษณะทุนวัฒนธรรมทวารวดีของคนในชุมชนพื้นที่การศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) แนวทางการสัมภาษณ์ เป็นแนวคำถามข้อมูลส่วนบุคคลเกี่ยวกับลักษณะวัฒนธรรม โดยใช้แนวคำถามในการเก็บข้อมูลเชิงลึกเพื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และสนทนากลุ่ม

การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) เก็บข้อมูลจากเอกสารและสังเคราะห์ข้อมูลเชิงทฤษฎี เป็นการประมวลข้อมูลเอกสารจากวารสาร บทความ หนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยจากสถาบันการศึกษา 2) การเลือกพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตพื้นที่การศึกษา โดยพิจารณาจากพื้นที่ที่มีโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดี ในอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ได้แก่ ชุมชนดอนยายหอม ชุมชนธรรมศาลา ชุมชนพระประโทณเจดีย์และไร่เกาะต้นสำโรง ชุมชนรอบพระปฐมเจดีย์และวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม 3) การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล ใช้การพูดคุยสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับคนในชุมชน ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีเกณฑ์ในการเลือกต้องเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาทุนวัฒนธรรมทวารวดีด้านต่าง ๆ แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม จำนวน 7 คน 2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมทวารวดีด้านต่าง ๆ ของชุมชนใน 4 พื้นที่ จำนวน 30 คน และ 3) กลุ่มผู้นำทางสังคมตามโครงสร้างหรือองค์ประกอบของชุมชนพื้นที่ศึกษา จำนวน 40 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ ทั้งส่วนที่เป็นข้อคิดเห็นและเนื้อหาด้านต่าง ๆ ที่ได้จากพื้นที่ศึกษา และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เนื้อหา แล้วนำเสนอแบบพรรณนาความ และวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างที่ผู้วิจัยเข้าร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม โดยใช้ การวิเคราะห์เนื้อหา

ขั้นตอนที่ 2 การวิเคราะห์ทุนวัฒนธรรมทวารวดีในชุมชนพื้นที่ศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) แบบสังเคราะห์ทุนวัฒนธรรมทวารวดี ประกอบด้วย ทุนวัฒนธรรม 8 ประเภท ดังนี้ 1) โบราณสถาน 2) โบราณวัตถุ 3) วรรณกรรมพื้นบ้าน 4) พื้นที่วัฒนธรรม 5) สถาปัตยกรรม 6) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล 7) กีฬาภูมิปัญญาไทย และ 8) งานช่างฝีมือดั้งเดิม

การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) ทำการวิเคราะห์บริบท สภาพแวดล้อม ทุนวัฒนธรรมทวารวดี ทุนภูมิปัญญา และปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พร้อมทั้งการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และสังเคราะห์ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ 2) จัดการประชุมเสวนา เพื่อสรุปผลการสังเคราะห์ทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม โดยใช้เกณฑ์การพิจารณาการจัดประเภทของทุนวัฒนธรรม โดยอ้างอิงตามโปรแกรม culture mapping การนำเข้า ข้อมูลด้านวัฒนธรรมเข้าระบบฐานข้อมูลด้านวัฒนธรรมและแผนที่วัฒนธรรม

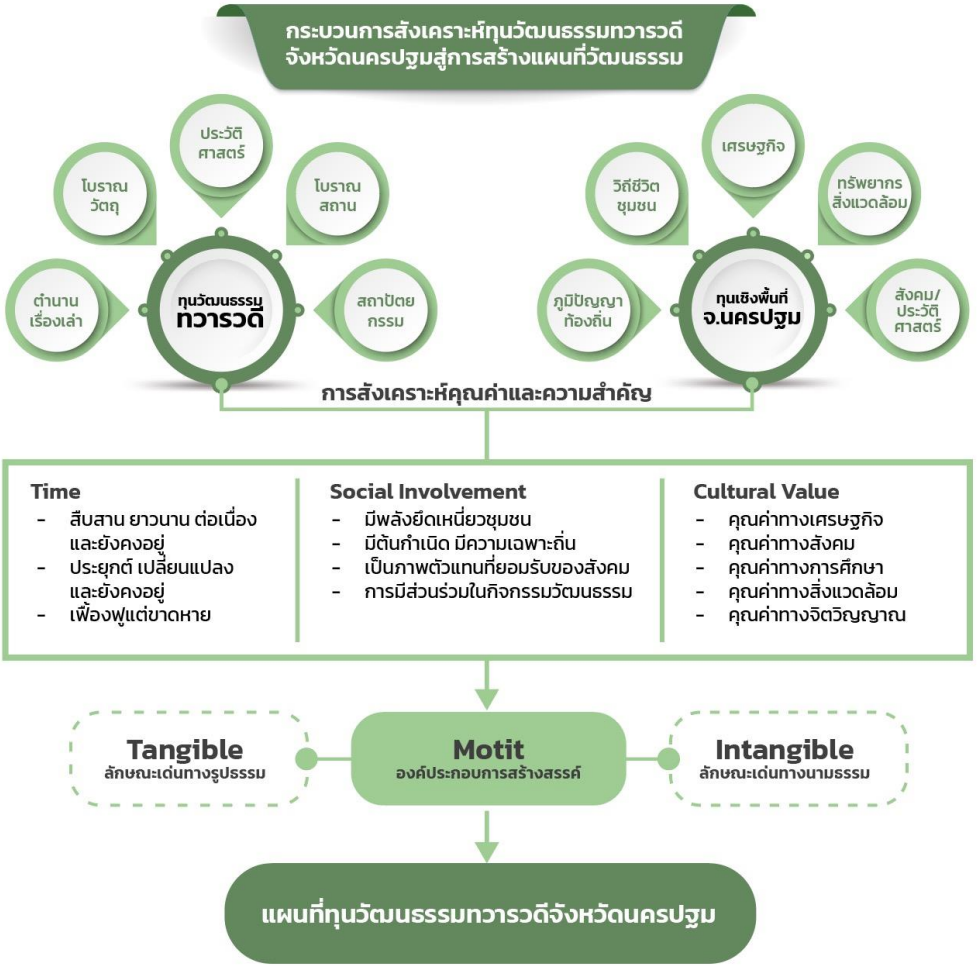
การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ศักยภาพและคุณค่าเชิงรูปธรรมและนามธรรรมของทุนวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมภูมิปัญญา โดยสังเคราะห์เพื่อหาจุดร่วมของทุนวัฒนธรรมทวารวดีของพื้นที่การศึกษาทั้ง 4 พื้นที่ และทุนวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการศึกษาทั้งหมด นำมาสร้างแผนที่วัฒนธรรม

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) เว็บไซต์แผนที่วัฒนธรรม https://culturalmapthailand.info/

การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) นำทุนวัฒนธรรมทวารวดี และทุนวัฒนธรรมภูมิปัญญาในพื้นที่ชุมชนที่ศึกษา มาตั้งรหัสทุนวัฒนธรรม ประเภททุนวัฒนธรรม หมวดหมู่ทุนวัฒนธรรม แหล่งที่ตั้ง และภาพประกอบ 2) กรอกข้อมูลทุนวัฒนธรรมทวารวดีในเว็บไซต์แผนที่วัฒนธรรม และ 3) นำแผนที่วัฒนธรรมทวารวดีนำเสนอในการประชุมร่วมกับชุมชนและนักวิชาการต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบข้อมูล และรับรู้ทุนวัฒนธรรมทวารวดีของชุมชนร่วมกันนำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแก้ไขให้ได้แผนที่วัฒนธรรมที่สมบูรณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้การแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ โดยนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ ประเภทหรือสร้างตารางแจกแจงความถี่ เพื่อแสดงจำนวนของชุดข้อมูลพร้อมกับนำเสนอด้วยตาราง และแผนภูมิ

แผนภาพที่ 1 กระบวนการสังเคราะห์ทุนวัฒนธรรมสู่การสร้างแผนที่วัฒนธรรม

ขั้นตอนที่ 4 การสร้างสื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม

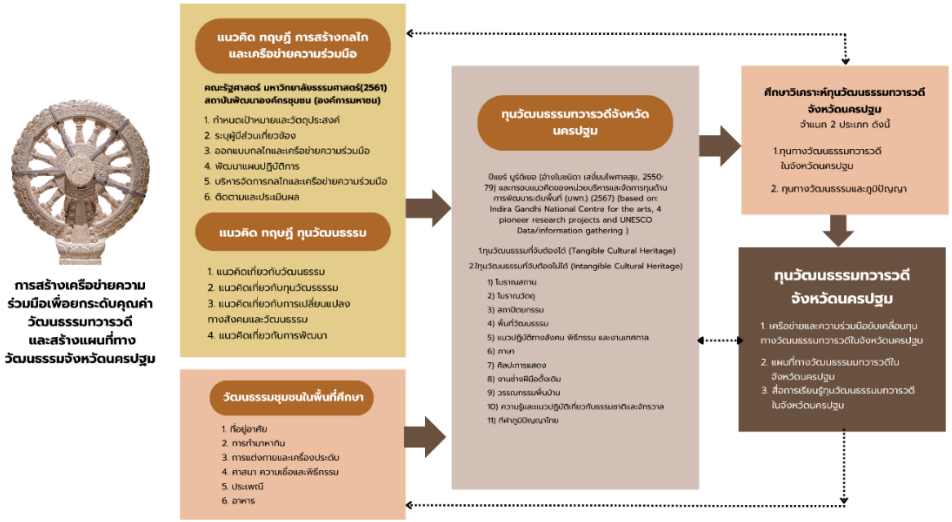
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) แบบสัมภาษณ์ โดยใช้แนวคำถามในการเก็บข้อมูลเชิงลึก ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และสำหรับสนทนากลุ่ม 2) แบบทดสอบวัดความรู้เรื่อง ทวารวดีจังหวัดนครปฐม มีกระบวนการสร้างโดยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องการสร้างแบบทดสอบวัดความรู้และวัฒนธรรมทวารวดี ข้อสอบเป็นแบบปรนัย ชนิดเลือกตอบ 4 ตัวเลือก จำนวน 30 ข้อ ที่ได้รับการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ โดยตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา และภาษาที่ใช้จากผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน มีค่าดัชนีความสอดคล้องเท่ากับ 1.00 จากนั้นนำไปทดลองใช้กับนักเรียนที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน ผลการวิเคราะห์พบว่า มีค่าความยากง่ายเท่ากับ 0.38-0.76 มีค่าอำนาจจำแนกเท่ากับ 0.23-0.74 และมีค่าความเชื่อมั่น (KR-20) เท่ากับ 0.95

การเก็บรวบรวมข้อมูล 1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการจำเป็นสื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐมกับครูกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในโรงเรียน 4 พื้นที่การศึกษา โดยการสัมภาษณ์ครู จำนวน 15 คน 2) นำผลการศึกษาที่ได้มาวิเคราะห์เพื่อพัฒนาสื่อการเรียนรู้ โดยพิจารณารูปแบบสื่อการเรียนรู้ จากความเหมาะสมของเนื้อหา กลุ่มเป้าหมาย การเข้าถึงและการใช้งาน การสื่อความหมาย การสร้างการรับรู้ และกระตุ้นความสนใจผู้เรียน ได้แก่ วีดิทัศน์แบบผสมผสาน เป็นสื่อที่นำเสนอทั้งภาพโบราณสถานจริง ภาพเสมือนจริง (AI) และโมชั่นกราฟิก และการ์ตูนแอนนิเมชัน 2 มิติ 3) นำทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้จากสังเคราะห์และสรุปเป็นแผนที่วัฒนธรรมทวารวดีในข้างต้น มาเขียนบทสคริป วีดิทัศน์แบบผสมผสาน เรื่อง ทวารวดีในจังหวัดนครปฐม และการ์ตูนแอนนิเมชัน 2 มิติ เรื่อง พระยากงพระยาพาน นำบทสคริปที่ได้ให้ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมทวารวดีตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาและภาษา 4) สร้างสื่อวีดิทัศน์แบบผสมผสาน และการ์ตูนแอนนิเมชัน 2 มิติ และ 5) นำสื่อการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นไปหาประสิทธิภาพ โดยให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 คน ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง ระหว่างประเด็นการประเมินกับสื่อการเรียนรู้ ได้ค่าดัชนีความสอดคล้องเท่ากับ 1.00 โดยผลการประเมินประสิทธิภาพของสื่อการเรียนรู้ วีดิทัศน์แบบผสมผสาน เรื่อง ทวารวดีในจังหวัดนครปฐม ภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.78 และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.49 และสื่อการเรียนรู้การ์ตูนแอนนิเมชัน 2 มิติ เรื่อง พระยากงพระยาพาน ภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.88 และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.52 ซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์การแปลผลค่าเฉลี่ยของ Likert scale แบบ 5 ระดับ ดังนี้ 1.00 - 1.80 หมายถึง ระดับน้อยที่สุด, 1.81 - 2.60 หมายถึง ระดับน้อย, 2.61 - 3.40 หมายถึง ระดับปานกลาง, 3.41 - 4.20 หมายถึง ระดับมาก, 4.21 - 5.00 หมายถึง ระดับมากที่สุด จากค่าเฉลี่ย 4.78 และ 4.88 ซึ่งอยู่ในช่วง 4.21 - 5.00 จึงสามารถแปลผลได้ว่าประสิทธิภาพของสื่อการเรียนรู้อยู่ในระดับมากที่สุด แสดงให้เห็นว่าผู้ประเมินมีความพึงพอใจต่อสื่อการเรียนรู้นี้ในระดับสูงมาก 6) นำสื่อการเรียนรู้ไปทดลองใช้กับกลุ่มนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนพื้นที่การศึกษาทั้ง 4 พื้นที่ จำนวน 150 คน และ 7) วิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล 1) ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการแปลความหมาย เพื่ออธิบายข้อมูลทั่วไป 2) เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของคะแนนความรู้ ก่อนทดลองกับหลังการทดลองใช้สื่อการเรียนรู้ โดยใช้การทดสอบที

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยเรื่อง การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดี และสร้างแผนที่ทางวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม ได้กำหนดกรอบแนวคิดได้ดังนี้ แนวคิดเกี่ยวกับการการสร้างกลไกและเครือข่ายความร่วมมือ ประกอบด้วย 1) กำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ 2) ระบุผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 3) ออกแบบกลไกและเครือข่ายความร่วมมือ 4) พัฒนาแผนปฏิบัติการ 5) บริหารจัดการกลไกและเครือข่ายความร่วมมือ 6) ติดตามและประเมินผล (คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2561:48-53) แนวคิดเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรม ประกอบด้วย 1) แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม 2) แนวคิดเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรม 3) แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม 4) แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา (กรมศิลปากร, 2548, 49-52; ผาสุข อินทราวุธ, 2527, 151-168; ศรีศักร วัลลิโภดม, 2525, 143-152; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2562, 15-32; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2559; สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง, 2557, 23-35) และแนวคิดเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม ประกอบด้วย 1) โบราณสถาน 2) โบราณวัตถุ 3) สถาปัตยกรรม 4) พื้นที่วัฒนธรรม 5) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล 6) ภาษา 7) ศิลปะการแสดง 8) งานช่างฝีมือดั้งเดิม 9) วรรณกรรมพื้นบ้าน 10) ความรู้และแนวปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล 11) กีฬาภูมิปัญญาไทย (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550:1-12) และกรอบแนวคิดของหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) (2566:3-9)

แผนภาพที่ 2 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 สร้างกลไกและเครือข่ายความร่วมมือในการอนุรักษ์ พัฒนา และสร้างสรรค์คุณค่า

ของทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม

1. ภาคีหน่วยงานความร่วมมือเพื่อสร้างกลไกการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรม 8 กลุ่ม ได้แก่ 1) ภาคส่วนราชการ 2) ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3) ภาคธุรกิจ 4) ภาคการศึกษา 5) ภาคพระพุทธศาสนา 6) ภาคนักวิชาการ 7) ภาคประชาชน และ 8) ภาคเครือข่ายผู้ผลิตสินค้าทางวัฒนธรรม โดยมีกลไกความร่วมมือสรุปได้ 2 แนวทาง ดังนี้ 1.ความร่วมมือกับภาคีหน่วยงานรวม 9 ประเด็น ได้แก่ 1.1) สืบค้นข้อมูลทุนวัฒนธรรมทวารวดี 1.2) ร่วมพัฒนาคุณค่าทุนวัฒนธรรมทวารวดีสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผู้ประกอบการ ด้านศิลปะการแสดง ดนตรี และการท่องเที่ยว 1.3) ร่วมพัฒนาผู้สืบทอดศิลปวัฒนธรรม ศิลปิน และช่างฝีมือ 1.4) ร่วมพัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดนครปฐม 1.5) ร่วมสนับสนุน ส่งเสริม เผยแพร่ หรือประชาสัมพันธ์ สร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่น 1.6) ร่วมพัฒนาสื่อการเรียนรู้เพื่อขยายผลสู่ภาคการศึกษา 1.7) ร่วมสนับสนุนทรัพยากร ทุน การผลิต จำหน่าย สินค้าและบริการที่เกิดการใช้ทุนทวารวดีในการขับเคลื่อนคุณค่าและมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ 1.8) ร่วมส่งเสริมและพัฒนาเชิงนโยบายเพื่อขับเคลื่อนองค์กรด้วยทุนวัฒนธรรม และ 1.9) ความร่วมมือในการพัฒนาและสร้างกลไกเพื่อขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมในจังหวัดนครปฐมที่เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความยั่งยืน และ 2.กลไกและแนวปฏิบัติในการดำเนินการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมให้เกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ ได้แก่ 2.1) ด้านนโยบายการส่งเสริมพัฒนา 2.2) ด้านการอนุรักษ์และเผยแพร่ 2.3) ด้านส่งเสริมทางธุรกิจ และ 2.4) ด้านส่งเสริมทางการศึกษา และในด้านหน่วยงานความร่วมมือในการขับเคลื่อนคุณค่าทุนวัฒนธรรมในจังหวัดนครปฐม เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนและสำนึกท้องถิ่นที่ลงนามความร่วมมือทั้งสิ้นจำนวน 67 ราย อันดับสูงสุด ได้แก่ ภาคการศึกษา สถานศึกษาในสังกัดเทศบาลนครนครปฐม คิดเป็นร้อยละ 32 รองลองมา ภาคธุรกิจ คิดเป็นร้อยละ 21 ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคส่วนราชการจังหวัดนครปฐม และภาคนักวิชาการ ปราชญ์ชุมชน คิดเป็นร้อยละ 13 เท่ากัน และภาคพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ 8 ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ที่ 2 การสร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี และสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม มีกระบวนการศึกษา 2 ขั้นตอน ดังนี้

2.1 การศึกษาทุนวัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม และสร้างแผนที่วัฒนธรรมทวารวดี

ผลการศึกษาทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมในพื้นที่ชุมชนดอนยายหอม ชุมชนธรรมศาลา ชุมชนพระประโทณเจดีย์และไร่เกาะต้นสำโรง ชุมชนรอบพระปฐมเจดีย์และวัดพระงาม อำเภอเมืองจังหวัดนครปฐม พบทุนวัฒนธรรมในพื้นที่ จำนวน 131 ทุน ทุนทางวัฒนธรรมทวารวดี จำนวน 48 ทุน ทุนทาง

วัฒนธรรมและภูมิปัญญา จำนวน 83 ทุน จากนั้นทำการวิเคราะห์ทุนวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ ฟื้นฟูและสืบทอดได้คงเหลือ จำนวน 50 ทุน โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้ 1) ทุนทางวัฒนธรรมทวารวดี 30 ทุน 2) ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา 20 ทุน โดยแบ่งตามประเภททุนวัฒนธรรม คือ ทุนวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และ ทุนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ จำแนกเป็น 10 หมวดหมู่ ดังนี้

2.1.1 วัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) มีลักษณะเป็นสถานที่หรือวัตถุที่เกิดขึ้นจากฝีมือการประดิษฐ์ คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือใช้ประโยชน์จากมนุษย์ สามารถเห็นและจับต้องได้ อาจเป็นการใช้ประโยชน์เพียงชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งแล้วทิ้งร้างไป หรือใช้ประโยชน์สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

1) โบราณสถาน เป็นสิ่งก่อสร้างที่อยู่ติดที่ เคลื่อนย้ายไม่ได้ทั้งในแบบที่เข้าไปอยู่อาศัยได้และเข้าอยู่อาศัยไม่ได้ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ โบราณสถานเนินพระ โบราณสถานวัดธรรมศาลา พระประโทณเจดีย์ เจดีย์จุลประโทน พระปฐมเจดีย์ โบราณสถานวัดพระงาม โบราณสถานวัดพระเมรุ พระราชวังสนามจันทร์

2) โบราณวัตถุ เป็นสิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายได้ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ ธรรมจักร เสาธรรมจักร ฐานธรรมจักร กวางหมอบ พระสลักหิน เศียรพระพุทธรูป พระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี พระพุทธรูปศิลาขาว พระพุทธรูปศิลาเขียว พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศิลาจารึกวัดพระงาม ปูนปั้นดินเผารูปยักษ์ ปูนปั้นชาดกเจดีย์จุลประโทน ยอดสถูป (จารึกคาถาเยธัมมา)

3) สถาปัตยกรรม เป็นศาสนสถาน สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ พิพิธภัณฑ์วัดพระปฐมเจดีย์

4) พื้นที่วัฒนธรรม เป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชุมชน วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่อยู่กับธรรมชาติ พื้นที่การจัดเทศกาลของชุมชนที่เกิดจากการจัดสร้างโดยมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ ลำน้ำบางแก้ว ลำน้ำบางแขม คลองเจดีย์บูชา

2.1.2 ทุนวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) มีลักษณะเป็นมรดกที่ตกทอดจากรุ่นสู่รุ่นและถูกปรับปรุงให้เหมาะสม เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในแต่ละยุคสมัยจวบจนปัจจุบัน ที่ได้รับการยอมรับและถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นแต่จะสัมผัสได้ทางประสาทสัมผัสอื่น ๆ แสดงออกในรูปแบบของการปฏิบัติ ได้แก่ พิธีกรรม ทางศาสนา การพูดหรือสื่อภาษา การเขียนหรือจารึก การร้องเล่นดนตรีเป็นสื่อทำนองออกมาเป็นเสียง ได้แก่

1) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และงานเทศกาล ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ ความศรัทธาหลวงพ่อเงิน (พระราชธรรมาภรณ์) ความศรัทธาหลวงพ่อน้อย (พระครูภาวนากิตติคุณ) การปั้นหุ่นตาเถร ยายชี พิธีไหว้ศาลเจ้าย่าบางยาง พิธีแห่นางแมว พิธีเสนเรือนหรือพิธีเสนเฮือน พิธีทำบุญสามแพร่ง

และตุ๊กตาเสียกบาล ประเพณีอิ้นก๊อนฟ้อนแก๊น ประเพณีการตักบาตรเทโว ประเพณีตักบาตรข้าวหลาม งานนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์

2) ภาษาและวรรณกรรม ภาษาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมทั้งในรูปแบบภาษาพูดและภาษาเขียน ซึ่งมีลักษณะการออกเสียงหรือรูปลักษณ์ของตัวอักษรที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคตามชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ ภาษาถิ่นไทยทรงดำ ตำนานพระยากง พระยาพาน (ตำนานถนนขาดและถ้ำปรึกษา) ตำนานยายหอม

3) ศิลปะการแสดงและการละเล่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงความบันเทิงในชุมชนที่ตกทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ค้นพบ ได้แก่ ดนตรีพื้นบ้าน วงปี่พาทย์ และเครื่องสาย การตีหึ่ม การโยนลูกช่วง เสือกินวัว การแข่งเรือบก การเล่นเข้าผีลิงลม การละเล่นลูกโยนในเทศกาลสงกรานต์ การจักสานหมวกก่วยเล้ย (หมวกเจ๊ก)

2.2 การสร้างสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐม

2.2.1 ผลการศึกษาปัญหาและสภาพบริบทการใช้สื่อจัดการเรียนการสอนวัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม พบว่า 1) ระดับนโยบาย ในเชิงของการจัดการศึกษาระดับจังหวัด ขาดนโยบายที่ส่งเสริมสนับสนุนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ฐานทุนวัฒนธรรมทวารวดีจากภาครัฐ ดังนั้นการผลักดันให้เล็งเห็นความสำคัญจึงไม่เกิด ขาดงบประมาณในการจัดทำสื่อการเรียนรู้ ขาดฐานข้อมูลทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐมที่ครบทั้งมิติ 2) การจัดการเรียนการสอน ประกอบด้วย 1) ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องทวารวดีในจังหวัดนครปฐมนั้น เป็นเรื่องเฉพาะในพื้นที่ ทำให้ครูที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องนี้มาตั้งแต่ต้น จะมีความรู้ลึกในเรื่องดังกล่าวน้อย และครูบางท่านไม่ใช่คนในพื้นที่นครปฐมทำให้ไม่ทราบร่องรอยหรือประวัติศาสตร์ทวารวดีที่ชัดเจน อีกทั้งการอ้างอิงหรือเอกสารในการค้นคว้ามีจำนวนน้อย ทำให้ข้อมูลในการสอน อาจมีการคลาดเคลื่อนได้ 2) สื่อการสอนเกี่ยวกับทวารวดีในจังหวัดนครปฐมมีน้อยมาก เนื้อหาไม่ชัดเจน และบางสื่อมีเนื้อหาบางช่วงไม่ถูกต้องตามเอกสารอ้างอิง มีรูปแบบไม่น่าสนใจ ภาพไม่ชัดเจน ข้อมูลไม่ครบถ้วน 3) แหล่งเรียนรู้ที่เป็นโบราณสถานส่วนใหญ่ทรุดโทรม ขาดการบูรณะ และสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวยในการจัดการเรียนการสอน อีกทั้งโบราณวัตถุส่วนใหญ่อยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ บางพื้นที่การเข้าถึงไม่เอื้อต่อการเรียนรู้จากสถานที่จริง 4) รูปแบบของสื่อไม่หลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ อาจมีวีดิโอใน YouTube บ้างแต่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องบางส่วน ในการจัดการเรียนการสอนจึงทำการสอนเพียงบางเนื้อหาหรือเฉพาะแค่โบราณสถานในพื้นที่ของตนเอง

2.2.2 ผลการนำสื่อการเรียนรู้ทวารวดีจังหวัดนครปฐมไปทดลองใช้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียน 4 พื้นที่การศึกษา จำนวน 150 คน ปรากฏผลดังตาราง

ตารางที่ 1 แสดงผลการเปรียบเทียบความรู้ของนักเรียนก่อนและหลังเรียนรู้จากสื่อวัฒนธรรมทวารวดี ในจังหวัดนครปฐม (30 คะแนน)

(n = 150)

คะแนน	$\bar{X}$	*S.D.*	$\bar{d}$	$S.D._{\bar{d}}$	*t*
ก่อนเรียน	11.18	2.83	11.52	0.24	48.41*
หลังเรียน	22.70	2.03			

** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05*

จากตารางที่ 1 แสดงว่า นักเรียนมีความรู้ก่อนและหลังการเรียนรู้จากสื่อวัฒนธรรมทวารวดีแตกต่างกัน โดยนักเรียนมีความรู้หลังเรียนสูงกว่าก่อนการเรียนรู้จากสื่อวัฒนธรรมทวารวดี อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้นำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากผลการวิจัยเรื่อง “การสร้างหน่วยงานความร่วมมือเพื่อยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดีและสร้างแผนที่ทางวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม" สามารถนำมาอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. การสร้างหน่วยงานความร่วมมือเพื่อยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเป็นกระบวนการที่สำคัญในการยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดี โดยมีการกำหนดเป้าหมายหรือประเด็นความร่วมมือให้สอดคล้องกับองค์กร หน่วยงาน หรือบุคคล เพื่อที่จะได้มีความเข้าใจและความสัมพันธ์ที่ดีในการร่วมมือ และขับเคลื่อนได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ได้กำหนดกลไกความร่วมมือไว้ 2 แนวทาง คือ 1) ประเด็นความร่วมมือกับภาคีหน่วยงาน 2) กลไกและแนวปฏิบัติในการดำเนินการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมให้เกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ ซึ่งแนวทางที่ 1 ประเด็นความร่วมมือกับภาคีหน่วยงาน ในการประชุมได้ประเด็นความร่วมมือ 9 ประเด็นดังนี้ 1) สืบค้นข้อมูลทุนวัฒนธรรมทวารวดี 2) ร่วมพัฒนาคุณค่าทุนวัฒนธรรมทวารวดีสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผู้ประกอบการ ด้านศิลปะการแสดง ดนตรี และการท่องเที่ยว 3) ร่วมพัฒนาผู้สืบทอดศิลปวัฒนธรรม ศิลปิน และช่างฝีมือ 4) ร่วมพัฒนาพื้นที่ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นอัตลักษณ์ของจังหวัดนครปฐม 5) ร่วมสนับสนุน ส่งเสริม เผยแพร่ หรือประชาสัมพันธ์ สร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่น 6) ร่วมพัฒนาสื่อการเรียนรู้เพื่อขยายผลสู่ภาคการศึกษา 7) ร่วมสนับสนุนทรัพยากร ทุน การผลิต จำหน่าย สินค้าและบริการที่เกิดการใช้ทุนทวารวดีในการขับเคลื่อนคุณค่าและมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ 8) ร่วมส่งเสริมและพัฒนาเชิงนโยบายเพื่อขับเคลื่อนองค์กรด้วยทุนวัฒนธรรม 9) ความร่วมมือในการพัฒนาและสร้างกลไกเพื่อขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมในจังหวัดนครปฐมที่

เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความยั่งยืน ที่เป็นเช่นนี้อภิปรายได้ว่า กลไกความร่วมมือที่ได้มานี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Management) และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือแบบบูรณาการ (Integrated Collaborative Network) ซึ่งเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพในการยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดีของจังหวัดนครปฐม ในประเด็นสำคัญ คือ ความครอบคลุมของมิติการพัฒนา การบูรณาการความร่วมมือจากหลายภาคส่วน การเชื่อมโยงมรดกวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจให้ความสำคัญกับการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจจากทุนวัฒนธรรม สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่มุ่งใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นฐานในการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ การให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้สืบทอดศิลปวัฒนธรรม ศิลปิน และช่างฝีมือ สะท้อนถึงการตระหนักในความสำคัญของการพัฒนาทุนมนุษย์ (Human Capital Development) ในการอนุรักษ์และสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม การสร้างความยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน สร้างจิตสำนึกรักท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชนสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน (Sustainable Community Development) ที่เน้นการพึ่งพาตนเองและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา และการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีในการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรม การพัฒนาสื่อการเรียนรู้และการใช้ทรัพยากรดิจิทัลในการเผยแพร่วัฒนธรรม สะท้อนถึงการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (ICT) ในการอนุรักษ์และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรม จากการศึกษาการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธนิก เลิศชาญฤทธ์ (2554: 115-120) ที่ศึกษาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทย โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ในขณะที่แนวคิดการพัฒนาผู้สืบทอดศิลปวัฒนธรรมและช่างฝีมือ สอดคล้องกับงานของ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ (2550: 93-98) ที่นำเสนอแนวทางการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน การบูรณาการความร่วมมือจากหลายภาคส่วนที่ปรากฏในกลไกนี้ สะท้อนแนวคิดการบริหารจัดการแบบเครือข่ายซึ่งนำเสนอโดย เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543: 28-32) ที่เน้นการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และภาคประชาสังคมในการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้ การใช้เทคโนโลยีในการอนุรักษ์และเผยแพร่วัฒนธรรมที่ปรากฏในกลไกนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชัชวาลย์ ทัตศิวัช (2553: 53-64) ที่ศึกษาการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. กลไกความร่วมมือการสร้างหน่วยงานความร่วมมือเพื่อยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดี แนวทางที่ 2 กลไกและแนวปฏิบัติในการดำเนินการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมให้เกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ ผลการศึกษาพบว่า กลไกและแนวปฏิบัติในการดำเนินการขับเคลื่อนทุนวัฒนธรรมทวารวดีจังหวัดนครปฐมร่วมกันนั้นมี 4 ด้าน ดังนี้ 1.ด้านนโยบายการส่งเสริมพัฒนา ประกอบด้วย 1) การสร้างแผนปฏิบัติการสำหรับองค์กร 2) การส่งเสริมทางธุรกิจและการจัดจำหน่าย 3) การส่งเสริม สนับสนุนทรัพยากรการผลิต 4) การส่งเสริมความรู้ใน

การใช้องค์ความรู้ด้านวิชาการสำหรับการพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรม 5)การจัดตั้งกลุ่มผู้ประกอบการทางวัฒนธรรม 6) ส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมและการรับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์จากองค์กรหน่วยงาน 2. ด้านการอนุรักษ์และเผยแพร่ ประกอบด้วย 1) การจัดตั้งกลุ่มคนรักษ์ท้องถิ่นนครปฐม 2) การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลผลิตทางวัฒนธรรมของจังหวัดนครปฐม 3) จัดทำคู่มือความรู้ทุนวัฒนธรรมทวารวดีสำหรับการสร้างสรรค์สำหรับนำไปเผยแพร่เพื่อให้ผู้ประกอบการหรือผู้ผลิตสามารถนำไปใช้ได้อย่างเป็นระบบ 3.ด้านส่งเสริมทางธุรกิจ ประกอบด้วย 1) การจัดตั้งร้านค้าจำหน่ายผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์นครปฐม 2) จัดกิจกรรมส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 3) การจัดตั้งตลาด พื้นที่การขาย ช่องทางการขายทั้งช่องทางออนไลน์และออฟไลน์สำหรับสินค้าวัฒนธรรม 4) มีการจัดงาน event หรือการประกวดผลงานออกแบบผลิตภัณฑ์จากอัตลักษณ์ทวารวดี หรือจัดให้มีการแสดงสินค้าวัฒนธรรมและเปิดถนนคนเดินย้อนความเป็นไทย 5)การสนับสนุนช่องการด้านการตลาด โฆษณา ประชาสัมพันธ์ 4. ด้านส่งเสริมทางการศึกษา 1) การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับสถานศึกษาในจังหวัดนครปฐม 2) การจัดทำรูปแบบสื่อส่งเสริมการเรียนรู้ 3) การจัดกิจรรมส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมในชุมชน ที่เป็นเช่นนี้อภิปรายได้ว่า กลไกความร่วมมือที่ครอบคลุมในการยกระดับคุณค่าวัฒนธรรมทวารวดีของจังหวัดนครปฐม โดยมีแนวทางที่ครอบคลุม 4 ด้านสำคัญ ได้แก่ นโยบายการส่งเสริมพัฒนา การอนุรักษ์และเผยแพร่ การส่งเสริมทางธุรกิจ และการส่งเสริมทางการศึกษา ซึ่งกลไกเหล่านี้สะท้อนถึงความพยายามในการบูรณาการมิติต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และพัฒนาทุนวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญทั้งในด้านการกำหนดนโยบาย การสร้างความตระหนักรู้ในชุมชน การพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการทางวัฒนธรรม ตลอดจนการส่งเสริมการศึกษาและการเรียนรู้ แนวทางนี้แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจว่าการอนุรักษ์และพัฒนาทุนวัฒนธรรมจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน การศึกษา และชุมชน โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและสมดุล สอดคล้องกับผลการศึกษาของ วรรณวีร์ บุญคุ้ม และคณะ (2561: 3-22) ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในกลุ่มทวารวดี 4 จังหวัดเพื่อรองรับประชาคมอาเซียน ได้นำเสนอรูปแบบ ได้แก่ 1) การพัฒนาที่ยั่งยืน) 2) การมีกิจกรรมที่หลากหลาย 3) การมุ่งสู่มาตรฐาน 4) สัมพันธภาพ 5) การมีผู้เข้าร่วมกิจกรรม 6) วิสัยทัศน์ของผู้ประกอบการ 7) ความตระหนักของชุมชน 8) ความโปร่งใส และ 9) การมีผลิตภัณฑ์ใหม่ และการร่วมมือระหว่างภาครัฐเอกชน ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาการท่องเที่ยวและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

2.4 ลักษณะทุนวัฒนธรรมทวารวดีในจังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า ทุนวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท ทุนวัฒนธรรมทวารวดีในชุมชน และทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา โดยลักษณะทุนวัฒนธรรมทวารวดีบ่งบอกถึงร่องรอยวิถีชีวิต ความเชื่อและภูมิปัญญาในอดีต มีคุณค่าและมูลค่าที่เกิดจากการนำวัฒนธรรมมาใช้

เช่น ใช้ทุนวัฒนธรรมโบราณสถานสมัยทวารวดีมาสร้างมูลค่าทางพิธีกรรมพุทธศาสนา และทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และสร้างคุณค่าที่เป็นคุณธรรม ความภูมิใจในชุมชนพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เป็นพลังขับเคลื่อนคนในชุมชนให้เกิดการรับรู้ ร่วมกันอนุรักษ์ รักษา และเกิดความเข้มแข็งของชุมชนในการสืบทอดทุนวัฒนธรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิดที่ Bourdieu, P. (1986: 241-258) กล่าวไว้ว่า "วัฒนธรรมเป็นทุนที่บุคคลได้รับจากการหล่อหลอมให้กลายเป็นคุณสมบัติติดตัว ที่เอื้อให้นำไปใช้เพิ่มพูนคุณค่าและมูลค่าของตนได้" และสอดคล้องกับนิยามที่ อคิน รพีพัฒน์ (2551: 73-75) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือ ความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้ชีวิตห้อยโหนดุจ แมงมุมที่ห้อยโหนและดำรงชีพอยู่บนสายใยของตนเอง" นั่นคือ มนุษย์ได้ใช้วัฒนธรรมสร้างคุณค่าและมูลค่าที่เป็นทุนวัฒนธรรม เพื่อเข้าถึงความจำเป็นและความต้องการด้านต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ ลักษณะทุนวัฒนธรรมทวารวดีในนครปฐม จากหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ พบว่าทุนวัฒนธรรมทวารวดีในนครปฐม มีลักษณะโดดเด่นดังนี้

2.4.1 ทางด้านศาสนา พบหลักฐานทางศาสนาจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ ศาสนสถาน สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาและความเชื่อของผู้คนในอดีต สอดคล้องกับ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2561) ที่ระบุว่า พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมวัฒนธรรมทวารวดี พบศิลปวัตถุทวารวดีจำนวนมาก โดยเฉพาะพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ซึ่งแสดงถึงศิลปะแบบทวารวดีที่ชัดเจน มักสร้างในปางประทับนั่งห้อยพระบาท พระวรกายค่อนข้างท้วม มีลักษณะเฉพาะของพระพักตร์ เช่น พระขนงปีกกา พระโอษฐ์หนา พระเนตรโปน ขมวดเส้นพระเกศาโต พระพักตร์ยังไม่ได้เป็นรูปไข่ อาทิ พระศิลาขาว พระศิลาเขียว เป็นต้น ทั้งนี้ พิริยะ ไกรฤกษ์ (2533: 49-68) ได้อธิบายถึงภาพลายปูนปั้นรูปชาดกในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความหลากหลายของวัฒนธรรมพุทธศาสนาในทวารวดี โดยเฉพาะภาพปูนปั้นรูปชาดกที่พระเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม พบการเรียงลำดับเรื่องราวเล่าเรื่องในอวตารของพุทธศาสนานิกายมูลสรรวาสดิวาท ซึ่งเป็นนิกายเถรวาทสายหนึ่ง ใช้คัมภีร์สันสกฤต โดยแสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 พุทธศาสนานิกายเถรวาทอาจเคยรุ่งเรืองอยู่ในอาณาจักรทวารวดี และเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้คนในนครปฐมโบราณ

2.4.2 ด้านการตั้งถิ่นฐาน เมืองนครปฐมโบราณในสมัยทวารวดี ตั้งอยู่บริเวณแนวชายฝั่งทะเลเดิม มีฐานะเป็นเมืองท่าชายฝั่ง ภายในเมืองมีเส้นทางน้ำเชื่อมกับทะเล และมีลำน้ำสำคัญที่เชื่อมกับชุมชน ต่าง ๆ แบ่งเขตเมืองออกเป็นบริเวณต่าง ๆ เช่น ชุมชนที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน บ่งบอกถึงการวางผังเมืองที่มีระบบระเบียบ สอดคล้องกับการศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2558: 34-42) ที่อธิบายถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทวารวดีในภาคกลาง จากการตรวจสอบภาพถ่ายทางอากาศว่า เมืองนครปฐมโบราณอยู่ห่างจากพระปฐมเจดีย์ไปทางทิศตะวันออกราว 2 กม. มีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณวัดพระประโทณเจดีย์ เป็นเมืองโบราณที่มี

ขนาดใหญ่ที่พบในประเทศไทยในช่วงสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา พบร่องรอยของโบราณสถานจำนวนมาก อาทิ วัดพระเมรุ พระปฐมเจดีย์ วัดพระงาม วัดธรรมศาลา และเนินพระ

2.4.3 ด้านเศรษฐกิจ จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐมโบราณ ที่อยู่บนแนวชายฝั่งทะเลเดิม มีลำน้ำสำคัญที่เชื่อมต่อระหว่างชุมชนภายในและชุมชนภายนอก มีฐานะเป็นเมืองท่าชายฝั่งที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สอดคล้องกับการอธิบายของ ธิดา สาระยา (2531: 83-92) ที่กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจทวารวดีว่า เมืองนครปฐมโบราณเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคในลุ่มแม่น้ำท่าจีนและแม่กลอง ที่ก่อตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับต่อการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค นอกจากนี้ ผาสุข อินทราวุธ (2527: 151-168) ได้กล่าวถึงเมืองนครปฐมโบราณในด้านเศรษฐกิจว่าเป็นเมืองท่าสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-16 พบโบราณวัตถุที่แสดงถึงการติดต่อค้าขายกับภายนอก ได้แก่ แผ่นดินเผารูปคชลักษมี ท้าวกุเวร ตราดินเผารูปเรือสำเภา และภาพปูนปั้นรูปชาวต่างชาติ ที่สันนิษฐานว่าอาจเป็นพ่อค้าจากแถบเอเชียกลางที่เดินทางเข้ามาทำการค้าขาย นอกจากนี้ผู้คนในเมืองนครปฐมโบราณยังมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากอยู่อาศัยในพื้นที่อุดมสมบูรณ์ส่งผลให้มีการดำรงชีวิตด้วยการเกษตรกรรม พบหลักฐานที่สำคัญคือ ร่องรอยของแกลบข้าวในอิฐสมัยทวารวดี ในโบราณสถานและประติมากรรมดินเผา

2.4.4 ด้านศิลปกรรม ศิลปกรรมที่พบในเมืองนครปฐมโบราณสมัยทวารวดีส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียผสมผสานกับความเป็นพื้นเมือง ก่อให้เกิดศิลปกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะตัว อาทิ ประติมากรรม เช่น พระพุทธรูปทวารวดี ธรรมจักรกวางหมอบ พระพิมพ์ดินเผา ปูนปั้นดินเผาชาดก สถาปัตยกรรม เช่น เจดีย์ ลวดลายปูนปั้นประดับ ศิลปวัตถุ เป็นต้น ทั้งนี้ยังพบหลักฐานของพุทธศาสนานิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ฮินดู แต่มีจำนวนไม่มากนั้นหากเทียบกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท เมืองนครปฐมโบราณมีการพบธรรมจักรจำนวนมาก โดยธรรมจักรที่พบในประเทศไทยพบเฉพาะศิลปะทวารวดีเท่านั้น สันนิษฐานว่าการสร้างธรรมจักรสร้างขึ้นตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับการศึกษาของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2562: 15-32) ที่กล่าวว่าธรรมจักรและกวางหมอบแทนความหมายของการแสดงพระธรรมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ในศิลปะสมัยคันธารราฐของอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 6–7) มีการสร้างพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา โดยทำรูปพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเหนือบัลลังก์ และที่ฐานของบัลลังก์แสดงด้วยธรรมจักรและกวางหมอบ ทั้งนี้การสร้างธรรมจักรและกวางหมอบบริเวณฐานพระพุทธรูปยังปรากฏต่อมาในศิลปะอินเดียสมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ 6–8) จนถึงสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ซึ่งถือว่าเป็นต้นแบบที่ให้อิทธิพลกับศิลปะทวารวดีในเวลาต่อมา

2.4.5 ด้านภาษา เมืองนครปฐมโบราณมีการพบหลักฐานประเภทจารึก ทั้งจารึกบนแผ่นหิน แผ่นอิฐ พระพิมพ์ดินเผา ธรรมจักร และสถูป โดยจารึกส่วนใหญ่เขียนด้วยอักษรปัลลวะ ซึ่งเป็นรูปแบบอักษรที่ใช้กันในบริเวณอินเดียใต้ สำหรับภาษาที่ใช้จารึกมีภาษามอญโบราณ ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ข้อความใน

จารึกที่พบส่วนใหญ่ที่เมืองนครปฐมโบราณจะเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีจารึกที่เกี่ยวข้องกับการสรรเสริญพระราชา และจารึกเกี่ยวกับเทพเจ้าศาสนาพราหมณ์ฮินดู

2.5 การสร้างแผนที่วัฒนธรรม เป็นกระบวนการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการระบุ รวบรวม วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมของชุมชน โดยใช้สัญลักษณ์ ภาพหรือข้อความบนแผนที่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ และความเชื่อมโยงระหว่างทุนวัฒนธรรมกับสถานที่ บุคคล เหตุการณ์และบริบททางสังคม วัฒนธรรม พบว่า ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดหมวดหมู่ของทุนวัฒนธรรม 11 หมวดหมู่ สามารถจำแนกประเภทของแผนที่วัฒนธรรมได้ 4 แผนที่วัฒนธรรม ดังนี้ 1) แผนที่วัฒนธรรมเชิงสถานที่ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับสถานที่ เช่น เนินพระดอนยายหอม วัดธรรมศาลา เจดีย์จุลประโทณ วัดพระงาม ฯลฯ 2) แผนที่วัฒนธรรมเชิงบุคคล แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับบุคคล เช่น ช่างฝีมือ ศิลปิน นักแสดง นักเขียน ในชุมชนพื้นที่ศึกษา 3) แผนที่วัฒนธรรมเชิงเหตุการณ์ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรมกับเหตุการณ์ เช่น ประเพณี เทศกาล พิธีกรรม 5) แผนที่วัฒนธรรมเชิงบริบท แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนวัฒนธรรม กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม เช่น ค่านิยม ความเชื่อ วิถีชีวิต ทั้งนี้การใช้แผนที่วัฒนธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาชุมชนนั้นสามารถนำไปใช้ได้ดังนี้ 1) แผนที่วัฒนธรรมช่วยให้ชุมชนเข้าใจและเห็นคุณค่าของทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่ ซึ่งนำไปสู่ความภาคภูมิใจและความหวงแหนทุนวัฒนธรรม 2) แผนที่วัฒนธรรมช่วยให้ชุมชนระบุปัญหาและโอกาส ที่เกี่ยวข้องกับทุนวัฒนธรรม เช่น ปัญหาการสูญเสียทุนวัฒนธรรม โอกาสในการนำทุนวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์ ในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม 3) แผนที่วัฒนธรรมช่วยให้ชุมชนวางแผน และจัดการกับการเปลี่ยนแปลงทุนวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับแนวคิดของ นฤมล บุญญานิตย์ (2566: 50) ที่กล่าวว่าแผนที่วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ควรได้มาจากความต้องการของชุมชน และควรคำนึงถึงบริบทของชุมชนอีกด้วย 4) แผนที่วัฒนธรรมช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรม สถานที่ท่องเที่ยว กิจกรรม และบริการ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ตัวอย่างการใช้แผนที่วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชุมชน อาทิ ชุมชนวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม ใช้แผนที่วัฒนธรรมเชิงสถานที่ เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยจัดทำเส้นทางท่องเที่ยว และสร้างสรรค์กิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับทุนวัฒนธรรม เช่น การนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับโบราณสถานวัดพระงาม พระปฐมเจดีย์ การแสดงรำทวารวดี และการฟื้นฟูประเพณีตักบาตรข้าวหลามที่เคยมีในอดีตกลับมาอีกครั้ง

2.6 การสร้างสื่อการเรียนรู้ทุนวัฒนธรรมทวารวดี เพื่อสร้างการรับรู้ และความเข้าใจให้กับเยาวชนในพื้นที่ศึกษา พบว่า นักเรียนมีการรับรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมทวารวดีมากขึ้น เพราะสื่อการเรียนรู้ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่สร้างขึ้น ทำให้เยาวชนเกิดความเข้าใจมากขึ้นในหลายแง่มุม เข้าใจภาพรวมของทุนวัฒนธรรมทวารวดี โบราณสถาน ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ ที่เป็นเช่นนี้อภิปรายได้ว่า การสร้าง

สื่อการเรียนรู้ทุนวัฒนธรรมทวารวดีที่ส่งผลให้เยาวชนมีการรับรู้และความเข้าใจมากขึ้นนั้น สะท้อนถึงประสิทธิภาพของการใช้สื่อที่เหมาะสมในการถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชน สื่อการเรียนรู้ที่ออกแบบอย่างเหมาะสมสามารถนำเสนอข้อมูลที่ซับซ้อนเกี่ยวกับทุนวัฒนธรรมทวารวดีให้เข้าใจง่ายและน่าสนใจ ทำให้เยาวชนสามารถเข้าถึงและเข้าใจมรดกทางวัฒนธรรมได้ดียิ่งขึ้น การที่เยาวชนเข้าใจภาพรวมของทุนวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งในด้านโบราณสถาน ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม แสดงให้เห็นว่าสื่อสามารถนำเสนอข้อมูลได้อย่างครอบคลุมและเป็นระบบ ความสำเร็จนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย โดยคำนึงถึงวิธีการนำเสนอที่น่าสนใจและเข้าถึงง่ายสำหรับเยาวชน ซึ่งอาจรวมถึงการใช้เทคโนโลยีมัลติมีเดีย การออกแบบที่ดึงดูดความสนใจ นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาทางวัฒนธรรมในการสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมต่อไป สอดคล้องกับงานวิจัยของ เกศรินทร์ โชคเพิ่มพูน (2562: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง สื่อมัลติมีเดียเพื่อการสืบสานภูมิปัญญาและสร้างความตระหนักรู้การทำขนมจีนประโดก วิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ออกแบบและผลิตสื่อมัลติมีเดียเพื่อการสืบสานภูมิปัญญา และสร้างความตระหนักรู้การทำขนมจีนประโดก 2) เผยแพร่สื่อมัลติมีเดีย และ 3) ประเมินผลการเรียนรู้กับความรู้ที่ได้รับ และความพึงพอใจของนักเรียน/นักศึกษาเยาวชนในพื้นที่ประโดก ผลการวิจัยพบว่า สื่อมัลติมีเดียเรื่องเส้นทางขนมจีนบ้านประโดกกับการสืบสานวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถนำไปใช้งานจริงได้หลังผ่านการประเมินด้านความตรงเนื้อหาและสื่อมัลติมีเดีย และผลการเรียนรู้กับความรู้ที่ได้รับ พบว่า หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. หน่วยงานภาครัฐนำผลการศึกษาไปกำหนดนโยบายภาครัฐ เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากรควรให้ความสำคัญกับการใช้ทุนวัฒนธรรมเป็นปัจจัยและเงื่อนไขขั้นพื้นฐานในการกำหนดเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ และแผนพัฒนาขององค์กรทุกระดับที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนโดยใช้ทุนวัฒนธรรมที่ค้นพบ อาทิ 1) การหารือกันระหว่างกรมศิลปากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการก่อสร้างโครงการต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อโบราณสถาน 2) การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ของเมืองโบราณเป็นแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยมีการอนุรักษ์ที่ดิน แนวคันดิน และภูมิทัศน์ของเมือง เป็นต้น

2. ควรมีการขยายฐานข้อมูลและความร่วมมือ การรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมทุนทวารวดีเพิ่มเติมจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ภาคประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น ภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องขยายความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายเพื่อบูรณาการทรัพยากร ความรู้ และประสบการณ์ในการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมทุนทวารวดี พัฒนาระบบฐานข้อมูลวัฒนธรรมทุนทวารวดีที่เชื่อมโยงและเข้าถึงได้สะดวก

3. ควรมีการส่งเสริมให้นักเรียนในระบบและนอกระบบและนักเรียนในพื้นที่ได้เรียนรู้วัฒนธรรมทวารวดีผ่านสื่อ เพื่อเป็นการขยายผลและเผยแพร่ให้เกิดความเข้าใจและตระหนักรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่อื่น ที่มีการขุดค้นพบหลักฐานและโบราณวัตถุสมัยทวารวดีเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ และเชื่อมโยงเรื่องราว นำไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ

2. จำเป็นต้องมีการวิจัยและศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ด้วยวัฒนธรรมทวารวดีโดยมุ่งเน้นนำเสนอผลิตภัณฑ์วัฒนธรรมชุมชนแต่ละชนิดอย่างละเอียดเพื่อประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวของชุมชน อันเป็นการส่งเสริมให้มีการกระจายรายได้ลงสู่ชุมชนท้องถิ่นโดยตรง

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2548). โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. นนทบุรี: ส.พิจิตรการพิมพ์,

เกศรินทร์ โชคเพิ่มพูน. (2562). สื่อมัลติมีเดียเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและสร้างความตระหนักในการทำก๋วยเตี๋ยวโพธิ์ดก. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*. 27 (55), 5-22.

ชัชวาลย์ ทัตศิวัช. (2553). การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบนฐานของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. *วารสารสารสนเทศศาสตร์*. 28 (1), 53-64.

ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข. (2550). *มโนทัศน์สำคัญ ๆ ทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาในผลงานของ ปิแยร์ บูร์ดิเยอ.*

ปิแอร์ บูร์ดิเยอ. (2550). เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์, 1-12. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2561). *การสร้างกลไก ความร่วมมือ เครือข่าย.* กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 48-53.

ธนิก เลิศชาญฤทธ์. (2554). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม.* กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน),115-120.

ธิดา สาระยา. (2531). “การก่อตัวของรัฐในลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม.” *เมืองโบราณ.* 14 (1), 83-92.

นฤมล บุณยนิติ. (2566). การบูรณะพระปฐมเจดีย์: กรณีศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์. *วารสารศิลปกรรม*. 10 (2), 50.

ผาสุข อินทราวุธ. (2527). ผลการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่จังหวัดสิงห์บุรีและนครปฐม. *เมืองโบราณ* 10 (4), 151-168.

พิริยะ ไกรฤกษ์. (2533). ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย.กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป,49-68

วรรณวีร์ บุญคุ้ม, ธนินท์รัฐ รัตนพงศ์ภิญโญ และ ผกามาส พะวงษ์. (2561). การพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามแนวทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในกลุ่มทวารวดี 4 จังหวัดเพื่อรองรับประชาคมอาเซียน. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการ*. 5 (2), 3-22.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2525). นครชัยศรี. *เมืองโบราณ,* 8 (3), 143-152.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2562). *ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย.* กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 15-32

ศูนย์มานุษยวิทยาสินรินธร. (2559). เสนเรือน.ฐานข้อมูลประเพณีท้องถิ่นในประเทศไทย. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 9 สิงหาคม 2566. แหล่งที่มา https://www.sac.or.th/databases/rituals/detail.

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2561). ความสำคัญของวัฒนธรรมทวารวดี. *ออนไลน์.* สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2566. แหล่งที่มา: http://www.thaistudies.chula.ac.th/2018/09/29/.

สฤษดิ์พงศ์ ขุนทรง. (2557). *โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี.* กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์. (2550). *การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน.* กรุงเทพมหานคร: โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน. 93-98.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2566-2570. *ออนไลน์*. สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2566. แหล่งที่มา : https://www.nesdc.go.th/ewt_news.php?nid=13651.

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (2566). คู่มือการนำข้อมูลด้านวัฒนธรรมเข้าระบบฐานข้อมูลด้านวัฒนธรรมและแผนที่วัฒนธรรม โปรแกรมนวัตกรรมสำหรับเศรษฐกิจฐานรากและชุมชนนวัตกรรม. กรุงเทพมหานคร, 1-12 (เอกสารไม่ตีพิมพ์)

อคิน รพีพัฒน์ (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของตลิฟฟอร์ด เกียร์ซ.* กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 73-75.

Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital. In J. Richardson* (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education (pp. 241-258).